

Journal of Nobility Studies

VIRTUS

20 | 2013

Sophie Reinders

Zonder eer geen adel

Het album amicorum van Henrica van Arnhem

196

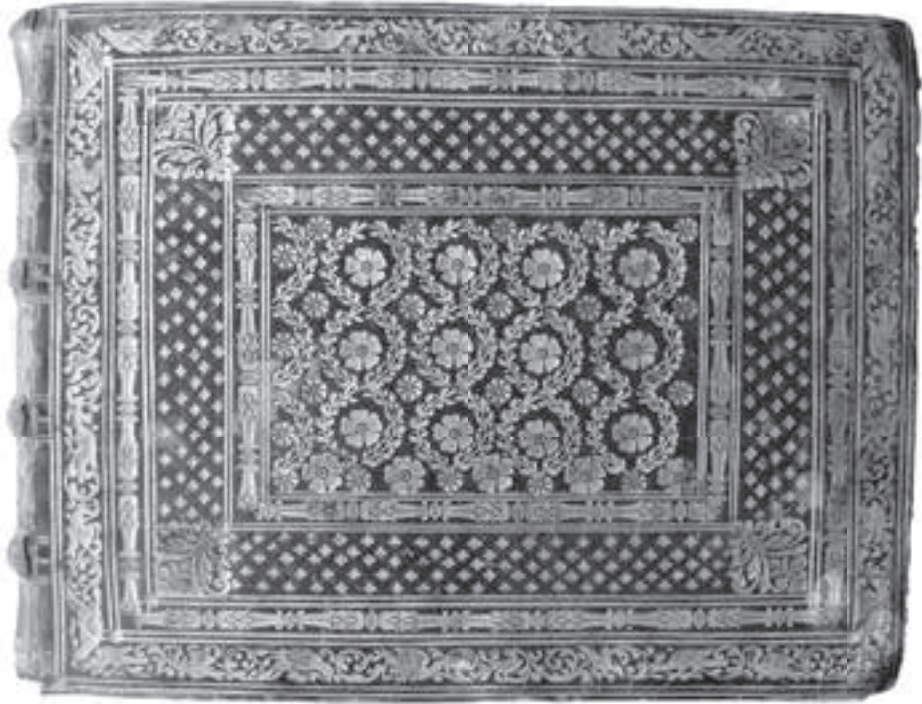
Het album amicorum van Henrica van Arnhem meet 148 bij 190 mm en bevat één tekening en acht grote en zestien kleine wapenafbeeldingen.¹ Het album heeft nog de contemporaine zwarte leren band met overvloedige goudstempeling. De inscripties zijn afkomstig uit 1608 en 1611-1614. Een aantal inscripties is ingeplakt en vermoedelijk afkomstig uit een ander album.² Het album bevat slechts 35 bijdragen,³ maar draagt qua vorm en inhoud alle kenmerken in zich van een vrouwenalbum, te plaatsen binnen een netwerk vrouwenalbum uit de oostelijke gewesten van de Republiek in de periode ca. 1570-1630, en laat zien hoe deze album vermoedelijk gefungeerd hebben in een hechte kring van familie en vrienden.⁴

1 Huisarchief (HA) Twickel, Delden, inv.nr. 897.

2 Op een van de in totaal drie ingeplakte folia staan op de vastgeplakte zijde inscripties. Als dit folium tegen het licht gehouden wordt, zijn de namen van de inscribenten Walraven van Stepraedt, Arndt van Zuijllen van Nyevelt en Willem van Renesse leesbaar.

3 De inscripties zijn van Henrica van Arnhem; Catharijna van Arnhem; Margrite de Renesse van der Aa; Catarine Margrite de Renesse fillie a Eerde; Adriana de Reneses van der Aa; Angenes van Renesse van der Aa; Margueriete d'Arnhem; Johan Adolph van Renesse; Henrica van Arnhem; Sanderina v[an] Stepraedt; Henry de Voecht Van Ryneveldt; J.A.D.R [vermoedelijk Johan Adolph van Renesse]; Joseph van Arnhem R.A.S.; Cornelia de Renesse de Wulp; Maria de Oestrum; Johanna de Bocholt; Henri Pijnssen v[an] Aa; Maria de Bocholt; Alexandrina Bentinck; Jacob Polwart; Rutghera van Eck genant van Polwart; Joost van Stepraedt; Sanderina van Stepraedt dochter ten Dodendael; Johanna van Brienen anders van Stepraedt; Jean de Zallant; Guillaume de Golstein; Walraff Schellard; Johan Adolph van Renesse; Rudolff Raetz de Frenzt; Chatrina Raetz de Frenzt; Adriaen de Winssen; Sibilla van Eck; Jacoba van Arnhem; Josephus ab Arnhem I.F. De namen zijn niet gestandaardiseerd; sommige inscribenten leverden twee bijdragen.

4 Het is belangrijk op te merken dat de invulling van en opvattingen over het begrip 'vriendschap' aan het einde van de zestiende eeuw niet hetzelfde waren als vandaag de dag. In de vroegmoderne periode voerde een vriendschap gebaseerd op groepssolidariteit en saamhorigheid de boventoon. Het woord 'vrienden' werd vaak gebruikt als synoniem voor 'verwanten'. Het individu was doorgaans allereerst een onderdeel van de familie; zijn persoonlijke belangen waren altijd verweven met de belangen van de familie en de naaste verwanten. L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeven-*

197

Het album amicorum van Henrica van Arnhem. Niet zichtbaar op deze foto zijn de restjes van de groene stoffen linten waarmee het album afgesloten kon worden (*coll. Huisarchief Twickel, Delden; foto auteur*)

Om hun functie en betekenis te achterhalen, is het essentieel de alba in hun (genealogische, culturele en regionale) context te onderzoeken. De meeste tot nu toe verschenen studies over alba amicorum richten zich op één album of zelfs enkel een aspect van dat album, bijvoorbeeld de eigenaar of eigenaresse ervan of enkele liederen die erin staan. De onderlinge relaties en de hechtheid daarvan worden echter slechts zichtbaar als we alba in samenhang bestuderen. Pas dan krijgen we zicht op een vast repertoire inscripties dat iets zegt over de alledaagse belevingswereld van deze sociale groep, waar we op een andere manier nauwelijks meer bij kunnen komen.

tiende en achttiende eeuw (Amsterdam, 1997) 15-16, 23. Kooijmans stelt dat vriendschap in de vroegmoderne periode vooral kan worden gezien als een soort sociale verzekering. Het voortbestaan van een familie werd continu bedreigd – niet alleen door ziekte en dood, maar ook door onaangepast gedrag van een familielid waardoor verlies van eer dreigde. Voor een familie, en zeker voor een adellijke familie, was het daarom noodzakelijk een netwerk van verwanten om zich heen te verzamelen, waarop in tijden van nood een beroep gedaan kon worden en met leden die elkaars eer bevestigden, vergrootten en verdedigden indien nodig. Idem, 54.

Hoe verder het onderzoek naar vrouwenalba amicorum vordert, hoe meer het beeld ontstaat dat het bijhouden van een vrouwenalbum amicorum in een bepaalde, vrij korte periode in enkele sociaal (en regionaal) afgebakende kringen, waaronder het hierboven genoemde oostelijke netwerk, populair is geweest.

Vrouwenalba amicorum

Het aanleggen van een *album amicorum* ('vriendenalbum') is een fenomeen dat ontstaan is in de zestiende eeuw, naar algemeen aangenomen wordt aan de universiteit van Wittenberg.⁵ Alba konden lege boekjes of samengebonden vellen zijn, maar ook gedrukte boeken doorschoten met blanco bladen. Studenten legden deze boeken aan om, terwijl zij door Europa reisden en studeerden, inscripties van belangrijke mensen te verzamelen, vaak bestaande uit een naam, de plaats van inschrijving en een korte (vaak Latijnse of Griekse) spreuk. Ook het verzamelen van zoveel mogelijk professioneel geschilderde familiewapens was populair. Dit had tot doel een aandenken te hebben aan ontmoetingen met gezaghebbende professoren, aanzienlijke edellieden en medestudenten.

198

Vanaf ongeveer 1550 gingen ook vrouwen vriendenalbums aanleggen, met name in de Nederlanden. Adellijke en andere vrouwen uit de betere kringen hielden deze boeken bij om zelf dierbare teksten in te schrijven, maar vooral ook als een soort gastenboek. Vrienden en kennissen die op bezoek kwamen of waar zij op bezoek gingen, konden inscripties in hun album schrijven. De inscripties in een vrouwenalbum variëren van meerdere complete, lange liederen, tot de korte vermelding van een naam met soms een jaartal en een spreuk. Plaatsnamen ontbreken veelal, en hoewel er aanwijzingen zijn voor het tegengestelde, wordt aangenomen dat de verklaring daarvoor is dat het album doorgaans thuis bleef omdat vrouwen niet zoveel reisden als mannen. De prominente aanwezigheid van liederen maakt dat vele vrouwenalba ook als liedboek getypeerd zijn. Om deze reden zijn ze vaak ook als zodanig aangeduid in bibliotheken, waardoor er vermoedelijk nog verschillende vrouwenalba 'ontdekt' zijn. In tegenstelling tot wat in het geleerde milieu van de mannelijke *alba amicorum* gebruikelijk was, zijn de inscripties in vrouwenalba meestal niet in het Latijn of het Grieks, maar in de volkstalen: Nederlands, Duits, Frans en een enkele keer in het Italiaans.

Er bestond zoiets als een standaardrepertoire aan liederen en inscripties die in zeer veel vrouwenalba werden opgeschreven. Echter, niet alle inscripties waren (fragmenten van) reeds bestaande teksten of liederen; soms componeerden de inscribenten ze zelf, zoals bijvoorbeeld blijkt uit acrostichons met de naam van de albumbezitster.⁶ Voor vrouwenalba

5 Zie o.a. W.W. Schnabel, *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Samelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts* (Tübingen, 2003) 244-275; K. Thomassen (red.), *Alba amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet. Het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden* (Maarssen-'s-Gravenhage, 1990) 10.

6 In het album amicorum van Walraven van Stepraedt (Gelders Archief (GdA), Arnhem, Coll. Handschriften, inv.nr. 412) vinden we tweemaal een inscriptie waarin haar naam in een acrostichon verwerkt is. De eerste op fol. 67v-68r is geschreven door een zekere 'W.v.A.', de tweede op fol. 179v-180r is afkomstig van Walravens vriendin Rutghera van Eck, die zelf ook een album bijhield (Hoge Raad van Adel (HRvA),

geldt dat het sociale aspect van het verzamelen van de inscripties vermoedelijk belangrijker was dan de inhoud van de inscripties zelf – het was een tijdverdrijf met een bepaalde sociale functie, geen hoge kunst.⁷ De uitwisseling van inscripties zorgde ervoor dat de vriendschap en daarmee de solidariteit tussen eigenaresse en inscribent(en) bevestigd werd en dat gedeelde opvattingen over hoe men zich hoorde te gedragen en presenteren, werden gevormd, bevestigd, uitgedragen en gedeeld.⁸

Het album amicorum van Henrica van Arnhem: onderdeel van een netwerk van alba

Henrica was het achtste kind van de Veluwse edelman Carel van Arnhem, die zelf als student ook een album had bijgehouden,⁹ en Agnes van Stepraedt. De belangrijkste bezitting van haar ouders was huis Kernhem onder Ede, dat sinds het einde van de vijftiende eeuw in handen van de Van Arnheems was.¹⁰ Henrica werd geboren in 1584; twee gelijknamige zusjes en een broertje Henrick overleden op jonge leeftijd.¹¹ De namen van Henrica en haar zusjes Margaretha, Catharina en Anna en broer Zeger komen we in diverse vrouwenalba tegen. In het jaar 1598 schreven ze allemaal een inscriptie in het album van Rutghera van Eck, een leeftijds- en standgenote uit het Kwartier van Zutphen. Margaretha (Marguerite) noteerde een klein Frans gedicht, Anna koos voor Nederlandse dichtregels, Henrica schreef een lang Nederlands gedicht met het acrostichon ‘Rutghera van Eck’. Ook hun broer Zeger komen we tegen in het album van Rutghera.¹² Zowel Margaretha, Anna, Catharina als Henrica versierden hun inscripties met stippelijntjes, een gebruikelijke versiering in vrouwenalba.

De zusjes en broer Van Arnhem vinden we niet alleen in het album van Rutghera van

⁷ 's-Gravenhage, Collectie Alexander Schimmelpenninck van der Oye, inv.nr. 12a). In het album van Rutghera van Eck schreef Henrica van Arnhem een lang Nederlands gedicht met het acrostichon ‘Rutghera van Eck’ (fol. 73v-74r, ingeschreven op 21 september 1600). In het derde album van Joanna Bentinck (HRvA, Coll. Van Spaen, inv.nr. 87c) heeft een anonieme inscribent (op fol. 120v in 1606) de naam ‘Ianne Bentinck’ verwerkt in het sonnet ‘Il semble que le ciel t’a si bien formee’.

⁷ Zie o.a. S. van den Berg, *Krabbelen avant la lettre. Een onderzoek naar zes vrouwenalba uit het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw* (masterscriptie; Radboud Universiteit Nijmegen, 2009) 8-10; J.M. Meeuwissen, *Het album amicorum van Sophia van Renesse van der Aa (Huisarchief Twickel, Inventarisnummer 897)* (doctoraalscriptie; Rijksuniversiteit Groningen, 2002) 4; J.B. Oosterman, ‘Die ik mijn hart wil geven: Het album van Joanna Bentinck en de zestiende-eeuwse vrouwenalba’, *Literatuur*, XIX, 4 (2002) 198-199.

⁸ ‘Het cultiveren van vriendschapsrelaties [was] vooral een kwestie van goodwill kweken.’ Kooijmans, *Vriendschap* 327, zie ook voetnoot 2.

⁹ In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag is onlangs dit fraai geïllustreerde album opgedoken (KB 79 J 75). Op de contemporaine bruine leren band met eenvoudige goudstempeling staat de datum ‘1571’. Het bevat drie portretminiaturen, twee kostuumafbeeldingen en negentig wapens, waarvan enkele met pen getekend. Het album bevat 125 inscripties verzameld te Douai, Parijs, Orléans, Padua, Messina, Rome, Bologna, Milaan, Venetië, Napels, Pavia en Keulen. Het album is later in bezit gekomen van Karels zoon, Zeger van Arnhem, in Leiden in 1599.

¹⁰ J. Jas et al. (red.), *Kastelen in Gelderland* (Utrecht, 2013) 226-227; vgl. ook GdA, HA Kernhem, inv.nr. 518.

¹¹ GdA, Handschriften Van Rhemen, inv.nr. 7a2, in voce Van Arnhem; GdA, HA Kernhem, inv.nr. 741.

¹² Hij schreef in op 15 oktober 1599 (fol. 127r-127v).

En Dieu seul ie me fie
 Car au monde seld folie
 portant luy fuy present mon cour
 car En luy seul gist tout mon heur
 La fin heureuse
 Marguerite d'Arnhem
 1604

200

En dieu seul ie me fie
 Car au monde. Cest folie
 & Dieu. Sur. Tout &
 Marguerite d'Arnhem
 1604

Twee gelijklopende dichtregels van Marguerite van Arnhem in de alba van Rutghera van Eck (fol. 104r; boven) en Sophia Renesse van der Aa (fol. 153r) (coll. Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage, en Huisarchieff Twickel, Delden; foto's auteur)

Eck, maar in vrijwel alle ons tot nu toe bekende vrouwenalba uit de oostelijke gewesten van de Republiek in de periode rond 1600. Anna van Arnhem schreef drie keer in het album van Sophia van Renesse van der Aa,¹³ vier keer in het album van de al genoemde Rutghera van

¹³ HA Twickel, inv.nr. 897.

Eck, twee keer in het album van Machtelt van Gelder¹⁴ en één keer in (het derde) album van Joanna Bentinck.¹⁵ Anna was origineel met haar bijdragen: ze droeg in ieder album een andere spreuk of een ander kort gedicht bij.

Catharina schreef haar naam zeven keer in het album van Rutghera van Eck, vijf keer in dat van Walraven van Stepraedt, drie keer in Joanna Bentincks (derde) album en één keer in de alba van Sophia van Renesse van der Aa en van Machtelt van Gelder. Margaretha schreef drie keer in het album van Walraven en dat van Rutghera, twee keer in het album van Machtelt van Gelder en één keer in de alba van Sophia van Renesse van der Aa en Catherina van Eck.¹⁶ De inscripties van Margaretha zijn gemakkelijk te herkennen: ze bevatten allemaal dezelfde elementen en hebben in de meeste gevallen een gelijke opbouw. Ze versierde haar inscripties met stippelijntjes en gebruikt bij negen van de twaalf inscripties het devies 'Dieu sur Tout'. Haar inscriptie bestaat altijd uit een korte spreuk of een kort gedicht. Ze noteerde in alle alba een andere spreuk of een ander gedicht, alleen in de alba van Sophia van Renesse van der Aa en Rutghera van Eck gebruikte ze twee dezelfde dichtregels: 'En dieu seul ie me fie/ Car au monde cest folie.'

201

Broer Zeger van Arnhem komen we tegen in het album van Walraven van Stepraedt, Rutghera van Eck, Joanna Bentinck (deel III) en Catharina van Eck.

Hoewel Henrica van Arnhem minder bijdragen leverde aan de vrouwenalba in het corpus dan haar zussen (we komen haar tegen in het album van Walraven, Catharina en Rutghera), zijn ook haar inscripties duidelijk te herkennen; ze bestaan uit een korte spreuk of kort gedichtje – een uitzondering is haar bijdrage in het album van Rutghera – en ze zijn versierd met stippelijntjes.

Netwerk van eigenaresses en inscribenten

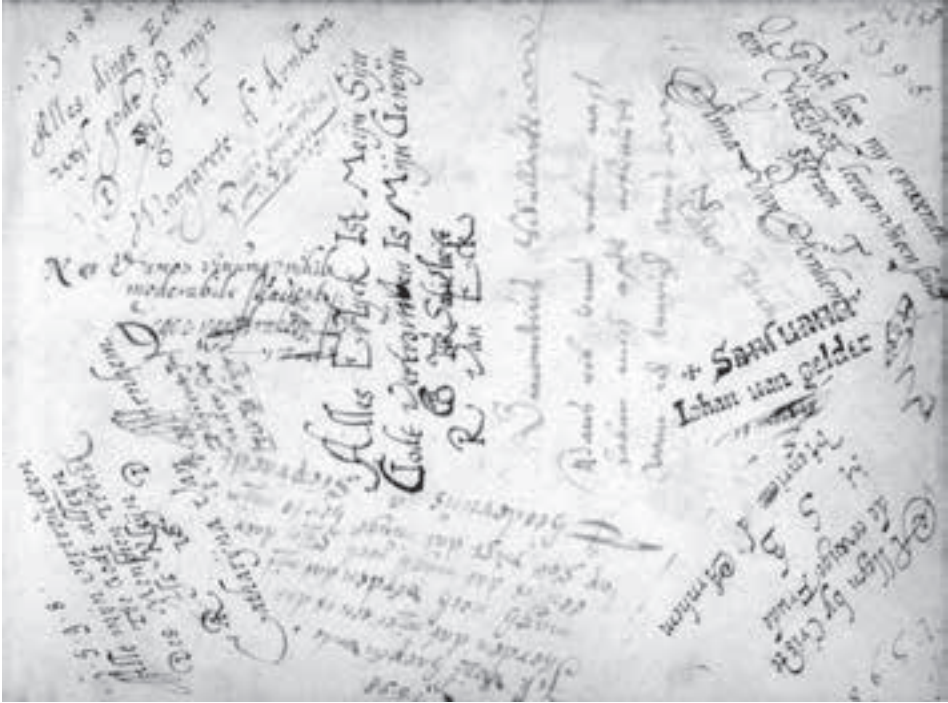
Een aantal eigenaresses van de alba waarin Henrica van Arnhem en haar zusjes en broer schreven, is direct via familierelaties aan de Van Arnheems te verbinden. Dat geldt allereerst voor Walraven van Stepraedt (†1616). Henrica's moeder was een zus van Reinier van Stepraedt, heer van onder andere de Doddendael bij Ewijk. Diens dochter Walraven hield vanaf 1598 een album amicorum bij, waarvoor ze tot haar huwelijk in 1609 geregeld bijdragen zou verzamelen. Ook aan de albumhoudster Sophia van Renesse van der Aa was Henrica verwant. In 1605 was haar zus Catharina getrouwd met Sophia's broer Johan van Renesse van der Aa (bijgenaamd 'de jonghe Jan'). Sophia zelf was al in 1588 in het huwelijk getreden met Jacob van Zuylen van Nyevelt (1558-1626), heer van Hoevelaken. Zij verzamelde albuminscripties tussen 1576 en 1608.

Tussen de andere genoemde vrouwenalba bestaan eveneens nauwe relaties. Rutghera van Eck was een tante van Catharina van Eck, die vanaf 1612 tot haar huwelijk met een Engel-

14 GdA, HA Waardenburg en Neerijnen, inv.nr. 2119.

15 HRVA, Coll. Van Spaen, inv.nr. 87a, 87b, 87c.

16 Bodleian Library, Oxford, Rawlinson Manuscripts B4.

Album amicorum van Walraven van Stepraedt, fol. 158r (coll. Gelders Archief, Arnhem; foto auteur)

se officier (in 1620) albumbijdragen zou verzamelen. In de alba van Walraven van Stepraedt en Rutghera van Eck vinden we maar liefst 54 overeenkomstige inscribenten. Rutghera en de uit Salland afkomstige Joanna Bentinck delen 39 inscribenten (die één of meerdere bijdragen leveren aan beide alba). Joanna Bentinck heeft drie alba bijgehouden, met tussenpozen van 1575 tot 1609. In het eerste album zijn sporen terug te vinden van haar huwelijk met Floris van Bucharst, met wie zij in februari 1586 trouwde (het huwelijk zou maar van korte duur zijn; op 6 december van datzelfde jaar overleed Floris al). Machteld van Gelder, die tussen 1603 en 1605 inscripties verzamelde, was een nichtje van Joanna (haar moeder was een zus van Floris van Buckhorst). Het voorgaande maakt duidelijk dat alle nu bekende Oost-Nederlandse adellijke vrouwenalba uit de periode rond 1600 sterk met elkaar verbonden waren.

We kunnen aannemen dat de zusjes en broer Van Arnhem enkele keren samen op (familie)bezoek geweest zijn bij verschillende albumbezitsters, of dat deze hen als gasten ontvingen. Het mooiste voorbeeld waaruit blijkt dat zij vermoedelijk regelmatig bij eenzelfde gelegenheid een bijdrage hebben geleverd aan een album, is te vinden in het album van hun nicht Walraven van Stepraedt op fol. 158r. In elke hoek schreef een van de zusjes van Van Arnhem, in het midden bevindt zich een inscriptie van Rutghera van Eck en links daarvan een inscriptie van Zeger van Arnhem. Ook Lubbert Torck – Henrica's man – tekende op deze pagina, (heel klein) onder Anna van Arnhem.

Henrica's album: toonbeeld van deugd en eer

Henrica van Arnheems eigen album opent met een eigendomsinscriptie, genoteerd op 14 april 1611:

J.A.D.
 Henrica van Arnhem: hoort toe dit boeck
 Al die hier in begeeren te schrijven ick doe versoeck
 Daer niet in te schrijven Enyge vijlainijen
 Want ick sout daer weder uijt snijen
 Maer daer in te schryven tot een goede memori ter Eeren
 Sulcks doe ick van Joffrouwen En Jongmans begeeren.

Henrica vraagt in haar openingsinscriptie nadrukkelijk aan haar inscribenten om geen vileine opmerkingen in het boek te schrijven – die zou ze eruit snijden! – en iets bij te dragen dat op een deugdelijke manier aan hen (en haar) herinnert ('tot een goede memori'). Soortgelijke waarschuwingen treffen we ook aan in andere vrouwenalba.¹⁷ De boodschap is duidelijk: in een vrouwenalbum werd men geacht aardige dingen te schrijven die op een deugdzame manier de eigenaresse en haar vrienden herinnerden.

203

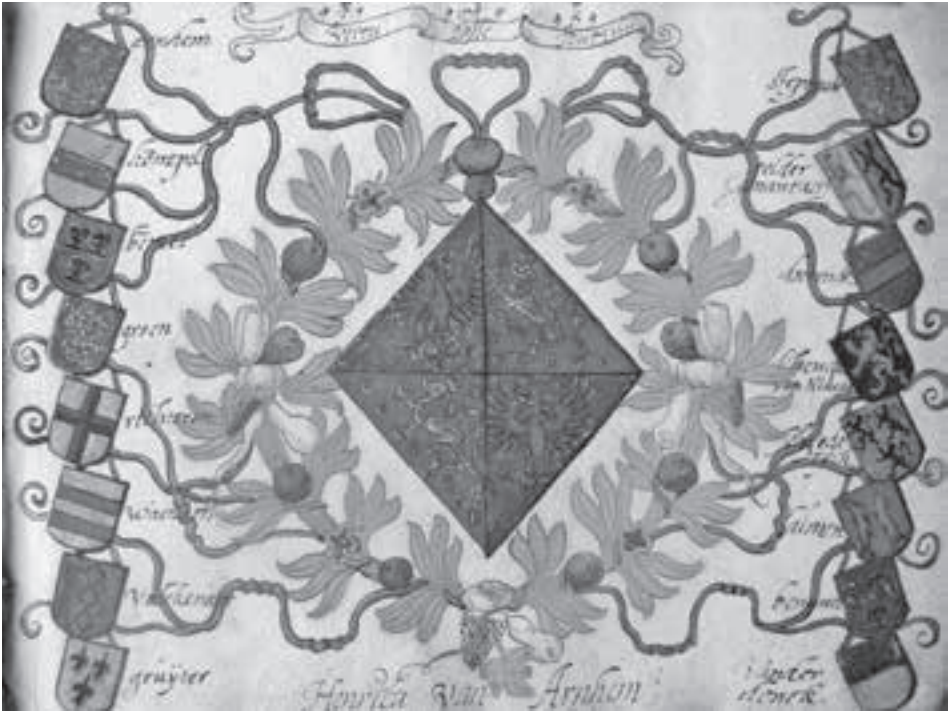
Na Henrica's openingsinscriptie volgt een afbeelding van het ruitvormig, gevierendeeld wapen van Henrica (haar ouderlijke wapens Van Arnhem-Van Stepraedt), met aan weerszijden de familiewapens van haar zestien betovergrootouders.

De eerstvolgende inscriptie is een anonieme bijdrage, maar lijkt van Henrica's eigen hand te zijn.

Een mensh moet sich schycken tot lijden
 Heeft hij geen goet hij mach dat krijgen
 Heeft hij geen Eer Soe moet hij swijgen
 Eer du bijste een Edelen schat
 Wije weinich achten dije menschen dat
 Nochtans geen kostelijcker goet
 Dan Eerlijck en vroem van gemoet
 Niempt voer goet dat wij hier spreecken
 Geen soe volmaeckt hij heeft gebreecken.

Bovenstaande bijdrage is een voorbeeld van het type bijdrage dat Henrica graag in haar album zag en diende wellicht ook bewust als voorbeeld: eer boven alles, eer is een edele schat, vroom en eerlijk van gemoed zijn is het hoogst haalbare. Als we de andere bijdragen op een rijtje zetten, kunnen we concluderen dat de inscribenten zich aan Henrica's vermaning gehouden hebben. Zo schreef Catarine Margrite van Renesse van het Sallandse huis Eerde: 'sans vertu net noblesse' (zonder deugd geen adel) en een pagina verderop noteerde Hen-

¹⁷ Bijvoorbeeld in het album van Joanna Bentinck en dat van Judith Sloet (KB 75 J 49).

Het ouderlijk wapen van Henrica van Arnhem in haar album amicorum (kwartieren I en IV Van Arnhem en II en III Van Stepraedt). Aan weerszijden de wapens van haar zestien betovergrootouders (*coll. Huisarchief Twickel, Delden; foto auteur*)

rica's zus Margaretha: 'Alleen by cristus die ewighe froude/Des werrelts plaisant is niet dan drifsant.'¹⁸ Henrica zelf gaf op diezelfde pagina nog een voorbeeld van een gepaste inscriptie:

Die Godt den heere vreest zal sijn gemoet of geest
 in voorspoet niet verheffen
 Off Niet Te zeer verslaen: Als hem oock veulle quaen
 Off wederspoeden Treffen.
 J A D

Sanderina van Stepraedt schreef daarnaast: 'alleyn by christe di eewichghe froud.'

¹⁸ Deze inscriptie doet denken aan de inscriptie van Rutghera van Eck in het album van Walraven van Stepraedt. Op fol. 179v-180r noteerde Rutghera een lang gedicht met het acrostichon 'Walraven van Stepraedt' en zij ondertekende met 'CB. ER. Saelicheit, des wertz pleisant is nijet dan drifsandt'.

Dat eer rijkdom overstijgt en originaliteit van inscripties ondergeschikt is aan de boodschap, wordt onderschreven door Maria de Bocholt en Alexandrina Bentinck, die kort na elkaar in Henrica's album respectievelijk 'Honneur passe Rischesse' en 'Honnuere Surpasse Rischesse' noteerden. Volgens Conrad Gietman was eer het belangrijkste ordeningsprincipe in het adellijke leven: 'het verwijst naar een door God op grond van innerlijke eigenschappen ofwel deugden verleende en door het bloed (afstamming) doorgegeven waardigheid en naar een in de standenordering besloten aanspraak op macht en aanzien. De deugd vormt als het ware de innerlijke zijde van het eerbegrip en duidt een positieve eigenschap aan van een man of vrouw die zich conformeert aan de normen van zijn of haar stand. [...] Adellijke eer verwijst dus naar een hiërarchische orde en een (verondersteld) recht op voorrang.'¹⁹ Een bewijs voor deze stelling – 'eer boven alles' – vinden we in de thematiek van een groot deel van de inscripties in het corpus vrouwenalba en (dus) ook in het album van Henrica.²⁰

In het album van Henrica komen we ook nog andere albumbezitsters tegen, onder wie Rutghera van Eck die samen met haar man Jacob Polwart, een Engelse luitenant in Staatse dienst, op dezelfde pagina inschreef: 'Soe wie Godt vrest unde Eert/Vercrigt van Hem wat hij Begeert'. Zij noteerden deze inscripties op 3 mei 1612 en schreven erbij 'gescreven tot guder gedachtenijs.' Henrica zal tevreden zijn geweest.

Het album bevat verder een aantal ingeplakte folia die uit een ander album lijken te komen. De vraag is of Henrica deze zelf heeft ingeplakt of iemand anders dit later gedaan heeft. Als zij het zelf is geweest, dan mogen we concluderen dat ze niet alleen van deugdelijke, keurige inscripties hield, maar ook wel van een grapje. Zo treffen we ingeplakt het wapenschild van Jean de Zallant aan met de datum 'Anno 1608 – Maij 14' met daarbij geschreven de tekst:

19 C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Utrecht, 2010) 12-13.

20 Zo komen we (een variant op) de spreuk die Maria de Bocholt en Alexandrina Bentinck in Henrica's album noteerden, in veel vrouwenalba tegen. Jochmijna van Wijhe, dochter tot Hernen, schreef twee keer 'honneur passe richesse' in het album van Rutghera van Eck (op fol. 54r in 1606 en op fol. 55r in 1606) en drie keer in het album van Walraven van Stepraedt (op fol. 120r in 1604; op fol. 92r in 1605 en op fol. 210r, waarschijnlijk in 1606). Joanna de Dorth a Varick noteerde in hetzelfde album (fol. 68v; 1601) dezelfde spreuk. Hadewich van Aemstel van Mynden noteerde in het album van Walraven van Stepraedt (146v; 1600) 'Vertu passe richesse'. Deze variant werd ook door Beatrix de Merode ingeschreven, maar dan in het album van Margaretha van Mathenesse (GdA, HA Waardenburg en Neerijnen, inv.nr. 2118, op fol. 179v; 1592). 'Honnuere Surpasse richesse' is ook het vaste devies van Alexandrina Bentinck. Zij noteerde dit vier keer in het derde album van Joanna Bentinck (fol. 153r, 34v en 35r (telkens zonder jaar), fol. 31r; 1599) en een keer in het album van Walraven van Stepraedt (fol. 82v, zonder jaar). Zowel van edelen als burgers werd verwacht dat zij streefden naar het verwerven van eer door hun dapperheid, wijsheid en deugd. Het onderscheid hierbij was dat van de edelen meer werd verwacht en daarmee konden zij ook meer eer behalen. Opvallend is dat ook adellijke vrouwen eergevoelig waren. De zwaarste eis die aan hen werd gesteld, is dat zij zich beschermden tegen het geringste vermoeden van onkuisheid. Hierbij is er geen verschil waar te nemen tussen standen: het verliezen van eer telde voor een adellijke vrouw even zwaar als voor een vrouw uit een lagere stand. Aristocratische mannen konden door hun daden eer verwerven, vrouwen konden slechts hun eer verliezen. A.A. Sneller, *Met man en macht. Analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd* (Kampen, 1996) 53-54.

Bijdrage van Johan van Renesse in het album van Henrica van Arnhem (coll. Huisarchieff Twickel, Delden; foto auteur)

Honneur a Dieu et a la dame
Ung pour le corps et l'autre
pour l'ame.²¹

Eer aan God en de dame
de ene voor het lichaam
de ander voor de ziel.

Hoe gevaarlijk de liefde kan zijn, zien we in de bijdrage van Johan van Renesse, die naast zijn wapen een bekende Latijnse spreuk en een embleem toevoegt. Boven het embleem schrijft hij 'Quicquid agis prudenter agas, et respice finem' (Wat je ook doet, doe het verstandig en denk na over het einde) en 'op' het embleem lezen we 'Lumina delectant culices perimuntque petita: sic nobis spes est optima causa mali' (Muggen houden van het licht,

²¹ Een versje dat we in iets andere woorden (die van Eggerich Adryan Ripperda, ingeschreven in 1614) ook tegenkomen in het album van Catharina van Eck: 'J'espore en Dieu/Et en madame/L'un pour L'amour /L'autre pour l'ame.'

maar sterven eraan als ze er naar toe gaan. Zo is onze grootste verwachting de oorzaak van ellende).²²

De vergelijking tussen het insect (soms een vlinder, soms een mug, soms een vlieg) dat zijn leven in gevaar brengt door – aangetrokken door de schittering – te dicht bij de brandende kaars te komen, en de minnaar die soortgelijk gevaar loopt in de nabijheid van de schoonheid van een dame, is een zeer bekende inscriptie in vrouwenalba. Vaak wordt (een variant van) het volgende gedichtje genoteerd, meestal vergezeld door een tekening van een kaars en een insect:

Comme la mouche mest sa vie en peril
 Pour voier la clarte d'une chandelle
 Ainsy doibt faire tout homme gentil
 Pour la beaulte d'une Damoijsselle.

Zoals de vlieg zijn leven in gevaar brengt
 door het aanschouwen van het licht van een kaars,
 zo ook doet een edelman door [te kijken naar]
 de schoonheid van een jongedame.²³

207

-
- 22 Dit embleem is waarschijnlijk overgetekend uit Daniel Heinsius' verzameling liefdesemblemten, *Quaeris quid sit amor?* (1601). Heinsius schreef gedichten bij een set gravures gemaakt door Jacques de Gheyn. Verschillende emblemten in *Quaeris* zijn gemodelleerd naar emblemten uit de collectie van Hadrianus Junius. Embleem nummer 8 draagt het Petrarcastische motto 'Cosi de ben amar porto tormento'. Heinsius' dichtte er het volgende gedicht bij: Den liefelicken schijn van haer twee schoone ooghen/Die trecken my tot haer wanneer zy sich vertooghen,/Vertooghen ah eylaes, ick schyne my te zijn/Verloren als ick ben van d'orsaeck van mijn pijn. By d'orsaeck van mijn pijn woud' ick wel altijd wesen,/Als ick ben by't verderf, zoo schijn ick te ghenesen./Ick vliogh' rondtom het vier, ick blijf in eenen standt/Ten zy dat ick my self' vind ganschelick verbrandt. Het embleem met om de pictura de spreuk 'Lumina delectant culices, perimuntque petita: Sic nobis spes est optima causa mali' is identiek aan dat in de bundel van Heinsius, alleen staat in laatstgenoemde de titel van het embleem 'Cosi de ben amar porto tormento' onderaan de pictura.
- 23 Floris van Buchorst noteerde het versje en de tekening in 1581 in het tweede album van Joanna Bentinck; Joan Baptista de Renesse de illustratie en het gedicht in het album van Sophia van Renesse van der Aa op 8 augustus 1582 en Assuerus de Brakel schreef het versje in Sophia's album op fol. 139v, maar zonder de illustratie. In het album van Margaretha van Mathenesse staat de afbeelding van de kaars en vlieg op fol. 47v, ingeschreven door Louis de Risoue; in het album amicorum van de familie Pieck van Soelen (in privébezit) spreekt de inscribent van een vlinder in plaats van een mug en tekent dezelfde tekening. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de herkomst van het beeld (de afbeelding, pictura) en het gezegde over de mug en de kaars A. Wesseling, 'Devices, proverbs, emblems. Hadrianus Junius' *Emblemata* in the light of Erasmus' *Adagia*', in: L. Bolzoni en S. Volterrani (red.), *Con parola brieve e con figura. Emblemi e imprese fra antico e moderno* (Pisa, 2008), 106-113. Hij toont aan dat het epigram en motto het resultaat zijn van een combinatie van diverse literaire ingrediënten: 'Erasmus' explanation of a Greek adage, a sad theme in Petrarch's *Rime*, a comic poem by Horace, and a serious passage from Valerius Maximus. It is the typically humanistic product of an intertextual technique, a playful and ingenious assemblage of motifs, quotations, and reminiscences from various sources'. Idem, 110.

Embleem nummer 8, getiteld 'Cosi de ben amar porto tormento' (uit *Daniel Heinsius' Quaeris quid sit amor, later getiteld Emblemata amatoria, in 1601 uitgegeven te Amsterdam; coll. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag*)

Een voorbeeldig vrouwenalbum

Het album amicorum van Henrica van Arnhem draagt ondanks zijn kleine formaat alle typerende eigenschappen van een vrouwenalbum uit het oosten van Nederland uit de periode ca. 1570-1630 in zich. Henrica hield haar album – afgaande op de gedateerde inscripties – vooral in de periode 1611-1612 bij. In 1613 trouwde ze met Lubbert Torck; hierna volgde nog slechts één inscriptie,²⁴ waarvan we ons af kunnen vragen of ze die nog zelf onder ogen gehad heeft, want zij stierf op 13 augustus 1614 in het kraambed.²⁵ In haar album vinden we niet alleen enkele teksten – waaronder een aantal (Franse) liedjes – die meer zijn dan een zogenaamde 'minimale inscriptie', maar ook een tekening; een aantal wapenschilden; meerdere

²⁴ Door Guillaume de Golstein in 1614.

²⁵ Lubbert Torck hertrouwde een jaar na haar dood met haar achternichte Jacoba van Arnhem, die 'niet sonder godt' in Henrica's album schreef.

handen op één folium en teksten over deugd, eer, godsvrucht en de liefde. En Henrica stopte, zoals de meeste albumbezitters, met het verzamelen van inscripties toen zij trouwde. Haar album is een mooi, karakteristiek voorbeeld van een vrouwenalbum amicorum, een mooie afspiegeling van wat adellijke meisjes vierhonderd jaar geleden bezighield en hoe zij zich dienden te presenteren. De inscripties in vrouwenalba waren voor bezitters en inscribenten vooral van groot sociaal belang. De uitwisseling van spreuken, wensen, liedjes, tekeningen, enzovoorts, zorgde ervoor dat de vriendschap en daarmee de solidariteit werd bevestigd.

Sophie L. Reinders MA studied Dutch language and culture at the University of Amsterdam. In 2011, she completed the research master Dutch literature (*cum laude*). She wrote her master thesis on the function of Virgilius in the literary entrepreneurship of the Dutch author Joost van den Vondel. Since 2011, she is conducting a PhD research on women's alba as social objects. (*Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Letteren, afdeling Nederlandse Taal en Cultuur, P.O. Box 9103, 6500 HD Nijmegen, The Netherlands – s.reinders@let.ru.nl*)

20 | 2013

